

ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ ДИНАМІКИ

О.Б. Шмаглій, к. е. н., с. н. с.,
проф. наук. співр. відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН

Визначено особливості розвитку харчової промисловості України у координатах національного та глобального вимірів. Здійснено емпіричний аналіз та аналітичну оцінку кризової динаміки розвитку харчової промисловості. Встановлено, що економічна криза 2014-2016 рр. призвела до втрати Україною 16% свого ВВП, рівень середньої заробітної плати знизився на 26%, купівельна спроможність населення значно скоротилася, ціни на харчові продукти зросли на 64%, фізичний обсяг продовольчого споживання в розрахунку на одну особу скоротився на 7%, особливо, на продукцію тваринницького походження – на 11%. Окреслено напрями перспективної динаміки вітчизняної харчової промисловості та вплив на неї сучасних тенденцій світового продовольчого ринку.

Ключові слова: харчова промисловість, кризова макроекономічна динаміка, низька купівельна спроможність, норма споживання у національному ВВП, формування антикризової динаміки купівельної спроможності населення, світове виробництво харчових продуктів та продовольства, зростання диференціації продуктивності праці у сфері світового виробництва харчових продуктів

FOOD INDUSTRY OF UKRAINE: NATIONAL AND GLOBAL DIMENSION OF MODERN DYNAMICS

O.B. Shmagliy, Ph. D., Economics, Senior Researcher,
Lead. Researcher of Department of Economic Research
Food Resources Institute of NAAS

The features of food industry development in Ukraine in the coordinates of national and global dimensions have been identified. Empirical analysis and analytical estimation of the crisis dynamics of food industry development have been carried out. We established that the economic crisis of 2014-2016 led to the loss of 16% of its GDP by Ukraine, the level of average wages decreased by 26%, the purchasing power of the population decreased significantly, food prices increased by 64%, the physical volume of food consumption per one person decreased by 7%, especially for livestock products - by 11%. The directions of perspective dynamics of the domestic food industry and the influence of the modern world food market tendencies on it are outlined.

Key words: food industry, crisis macroeconomic dynamics, low purchasing power, consumption rate in national GDP, formation of anti-crisis dynamics of purchasing power of population, world production of food, growth of differentiation of labor productivity in the world food production

Харчова промисловість, як сукупність економічних агентів, що виробляють продовольчі продукти, відіграє особливу роль у розвитку національного господарства кожної країни. Це зумовлено не тільки значущістю її кінцевої продукції, а й тим, що ця галузь у процесі виробництва специфічно поєднує природні, кліматичні, економічні, геополітичні, соціальні та екологічні умови кожної країни, вирішально впливає на міждержавні і макрорегіональні економічні зв'язки по продовольству в глобальному вимірі, на формування ефективних структур національного господарства,

агропромислового та промислового комплексів. Продовольчі товари, що виробляються харчовою промисловістю, це – не тільки першочергове джерело здоров'я і життя людини, це – основа добробуту населення і ефективного розвитку національного господарства будь-якої країни.

Економічна криза 2014-2016 рр. призвела до втрати Україною 16% свого ВВП, рівень середньої заробітної плати знизився на 26%, купівельна спроможність населення значно скоротилася, ціни на харчові продукти зросли на 64%, фізичний обсяг продовольчого споживання в розрахунку на одну особу скоротився на 7%, особливо, на продукцію тваринницького походження – на 11%. В таких умовах вихід країни з кризи на продовольчому ринку – це не тільки динамічне нарощування виробництва продовольчих товарів і послуг, скільки відновлення й наступне зростання платоспроможного продовольчого попиту населення. Адже відомо, що національна продовольча система, в тому числі її харчова промисловість – один з лідерів національного експорту. Тому недостатність дотримання норм здорового харчування в країні не доводиться пояснювати обмеженістю виробничих можливостей. Це – наслідок низької платоспроможності переважної маси населення, яку зумовлює інфляційний дисбаланс руху цін та доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектні дослідження проблем розвитку харчової промисловості України – предмет численних досліджень. Серед новітніх наукових робіт варто відзначити публікації Пасхавера Б.Й. [1], Закревської Л.М. [2], Юзефовича А.Е. [3] тощо.

Метою роботи є аналіз тенденцій сучасної динаміки розвитку харчової промисловості України, визначення її економічних позицій на внутрішньому та світовому продовольчому ринках.

У глобальному вимірі Україна – країна із середнім рівнем розвитку і середнім рівнем продовольчого споживання. Але за стандартами європейської цивілізації Україна – серед найбідніших. Найбільш яскраво це ілюструють порівняння зі світовим лідером – США: якщо у Сполучених Штатах душевий річний ВВП сягнув 50 тис.дол., то в Україні він наближається до 50 тис. грн, тобто, за офіційним валютним курсом, майже у 30 разів менший. При цьому розрахункове співставлення (коригування) цих показників за паритетом купівельної спроможності свідчить про існуючий десятиразовий розрив.

Результат бідності – значні відхилення фактичного продовольчого споживання від раціональних норм споживання здорового харчування: в Україні періодично традиційним вже стало відхилення понад нормативне споживання порівняно дешевих хлібопродуктів і картоплі та недостатня наявність у раціоні м'ясних виробів та фруктів (табл. 1).

Аналітичні дані (табл.1) свідчать, що Україні за радянської доби була притаманна позитивно-зростаюча тенденція продовольчого забезпечення, яку руйнівна трансформаційна криза економічних ринкових перетворень звела нанівець. Десять років поспіль національний ВВП мав від'ємну динаміку й скоротився у 2,5 раза. Тотальне збіднення переважної частини населення катастрофічно знизило рівень продовольчої безпеки: енергетична цінність добового душевого раціону харчування зменшилася від 3,6 до 2,7 тис. ккал, споживання м'ясних та рибних продуктів скоротилося більше ніж удвічі.

Після трансформаційної кризи в Україні (табл.1) з початком нового тисячоліття почала формуватися тенденція зростання доходів населення, яка визначила доволі відчутне зростання продовольчого споживання. Воєнний конфлікт на сході України розмежував період довоєнних років, коли реальний розмір споживчих витрат населення більше ніж потроївся, а продовольчі витрати зросли більше ніж удвічі, і провал 2014 – 2015 рр., впродовж якого фізичний обсяг споживчих витрат населення скоротився понад чверть, а продовольчих витрат зменшився майже на третину.

Таблиця 1

Споживання продуктів харчування в Україні (на душу населення за рік, кг)

Продукти	1970	1980	1990	2000	2013	2014	2015	Раціо- нальна норма
М'ясопродукти	49	61	68	33	56	54	51	80
Рибопродукти	15,9	16,7	17,5	8,4	14,6	11,1	9,0	20
Молокопродукти	311	331	373	199	221	223	210	380
Яйця, шт.	156	239	272	166	309	310	285	290
Хлібопродукти	155	146	141	125	108	109	103	101
Картопля	156	133	131	135	135	141	138	124
Цукор	41	52	50	37	37	36	36	38
Олія	7,4	10,0	11,6	9,4	13,3	13,1	12,3	13
Овочі	103	115	102	102	163	163	161	161
Плоди, ягоди, виноград	-	40	44	29	56	52	51	90
Калорійність добового набору, ккал	3267	3489	3597	2661	2969	2939	2799	3370
Питома вага у калорійності: хлібопродуктів	40,8	35,9	33,7	40,2	31,3	31,8	31,4	25,8
продуктів тваринництва	27,8	30,1	32,9	23,0	29,3	28,9	28,4	38,1

Джерело: [4; 5; 6]

Для харчової промисловості України показником добробуту є рівень споживання її продукції. Загальну уяву про ємність внутрішнього продовольчого ринку дають наступні узагальнюючі підрахунки. У 2015 р. у фактичних цінах продовольче споживання всього населення становило 509 млрд грн, з яких продукти, вироблені для самоспоживання, оцінювалися у 60 млрд грн. Відповідно, грошові витрати на харчові продукти досягали 450 млрд грн. Якщо до цього додати витрати на харчування поза домом – це біля 25 млрд грн (а також обсяг купівлі алкогольних напоїв і тютюнових виробів, які фактично не є харчовими продуктами, але за класифікацією входять до продовольчої групи – 95 млрд грн) – то все продовольче споживання становить 570 млрд грн. Ця оцінка віддзеркалює платоспроможний попит споживача продовольчого ринку. З позицій національного виробника ця цифра зменшиться на суму імпорту (це фактично 14% [80 млрд грн] продовольчого товарообороту), тобто для національного виробника – 490 млрд грн [1; 7].

Отже, у 2015 р. обсяг продовольчого споживання населення України в фактично діючих цінах оцінювався на рівні 570 млрд дол, або близько 1,3 тис. грн на одну особу в місяць. Поряд з цим, експорт продовольчої продукції становив 14,7 млрд дол. (320 млрд грн за середньомісячним офіційним валютним курсом). Таким чином, сукупна сума внутрішнього та зовнішнього попиту на продовольчу продукцію вітчизняних виробників становила 810 млрд грн, з яких майже 370 млрд грн – це сума внутрішнього та зовнішнього попиту на продукцію вітчизняної харчової промисловості.

Високі темпи інфляції 2015 – 2016 рр. впливали на галузеві структурно-динамічні пропорції. У порівнянні із сільським господарством, галузі харчової промисловості у цей період відзначалися більш негативною адаптацією до цих умов, наприклад, в порівнянні із сільським господарством, прибуток і рентабельність якого в цей період відчутно зросли,

меншою стійкістю розвитку, викликану більш високою залежністю харчової промисловості від коливань внутрішнього попиту.

Впливовим чинником зростання додаткової вартості харчової промисловості є підвищення експортної активності та імпортозаміщення. На рівні інтегруючих параметрів ВВП, за категоріями кінцевого використання, сальдо зовнішньої торгівлі – компонента ВВП, по групі продовольчих товарів доволі стрімко зростало. (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка зовнішньої торгівлі продовольчими товарами у ВВП України

Показники	2000	2010	2013	2014	2015
ВВП за категоріями кінцевого використання (у фактичних цінах), млрд грн	173,0	1120,6	1522,7	1586,9	1988,5
Зовнішня торгівля продовольчими товарами:					
–у доларовому вираженні, млн дол.					
експорт	1377,4	9936,0	17038,8	16668,9	14563,1
імпорт	908,2	5763,6	8187,4	6059,2	3484,4
сальдо	469,2	4172,4	8851,4	10609,7	11078,7
–у гривнях за середньомісячним офіційним курсом, млрд грн					
експорт	7,5	79,1	136,2	198,1	318,1
імпорт	4,9	45,9	65,4	72,0	76,1
сальдо	2,6	32,2	70,8	126,1	242,0
Частка продовольчої компоненти ВВП, %	1,48	2,96	4,65	7,95	12,20

Джерело: [6; 8; 9]

В продовольчому секторі економіки України виробляються всі необхідні для внутрішнього ринку основні харчові продукти (табл. 3), а тому їх імпорт не є бажаним, але продовольчий сектор економіки України має надлишок природно-ресурсного потенціалу, а тому може розвиватися лише за експортно-орієнтованими моделями. Саме тому у 2015 році всі галузі національної економіки України в середньому експортували 22% свого обсягу виробництва товарів, сільське господарство – 36%, харчова промисловість – 32%. Щодо імпорту, то теоретично фактором зростання ВВП виступає зменшення імпорту, частка якого в ідеалі ефективного використання можливостей імпортозаміщення має бути якомога меншою, але, водночас, задовольняючи в повній мірі інтереси споживання. Наразі ж, в часовому вимірі 2015 року частка конкуруючого імпорту у продукції харчової промисловості становила 38%, для порівняння всі галузі національної економіки імпортували в середньому 29% свого випуску продукції [8].

Тобто, сучасний стан розвитку харчової промисловості в умовах стрімких процесів глобалізації формується надзвичайно потужним екзогенним фактором розвитку – тенденціями світового продовольчого ринку. Особливо це стосується саме продовольчого ринку, оскільки країни та регіони світу різко диференційовані за природними та економічними умовами виробництва харчових продуктів, а також за рівнем та структурою споживчого попиту на них.

Динаміка виробництва ряду основних видів продукції харчової промисловості

Види продукції	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2015 до 1990, %	2015 до 2000, %
Ковбасні вироби, тис. т	900	277	175	309	283	236	26,2	134,8
М'ясні напівфабрикати, консерви, тис. т	294	39,2	16	26,4	10	7,2	2,4	45
Молочні вироби з незбираного молока (в перерахунку на молоко), тис. т	6432	1293	1266	1548	1444	1092	17	86,3
Масло вершкове, тис. т	444	222	135	120	79,5	102	22,9	75,5
Жирні сири, тис. т	184	73,5	67,5	274	207	124	67,4	183,7
Олія соняшникова, тис. т	1070	696	973	1381	2990	3715	347,2	381,8
Маргарінова продукція, тис. т	289	109	162	302	363	192	66,4	118,5
Цукор-пісок, тис. т	6791	3894	1780	2139	1805	1459	21,5	81,9
у тому числі буряковий, тис. т	5388	3500	1552	1900	1546	1459	27,1	94
Хліб і хлібобулочні вироби, тис. т	6701	4114	2464	2264	1808	1231	18,4	50
Кондитерські вироби, тис. т	1111	315	668	568	604	373	33,6	55,8
Напої безалкогольні, млн. дал.	151	37	67,4	169	148	110	72,8	163,2
Мінеральні води, млн. дал.	54,5	16,4	48,9	114,8	143,4	108,8	199,6	222,5

Джерело:[6]

За оцінками експертів Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР), світове виробництво продовольства має всі можливості задовольнити попит на харчові продукти у найближчі 20-25 років навіть за умови щорічного зростання населення планети понад 80 млн. людей. За таких тенденцій, передбачалося, що приріст виробництва продовольчих товарів має відбуватися переважно за рахунок розвитку його в тих країнах, які мають для цього сприятливі умови.

В той же час, експерти ОЕСР відмічають, що, навіть в умовах достатнього світового виробництва продовольства, проблеми забезпечення ним будуть дуже гостро стояти перед найбіднішими країнами, які не мають фінансових ресурсів на забезпечення імпорتنих поставок продовольства.

На сучасному етапі розвитку глобальної економічної системи такі феномени, як голод та недоїдання становлять суттєву загрозу стабільності функціонування цієї системи. До тих, хто страждає від голоду, відносять людей, які споживають менше 1520 ккал в день – це критичний поріг для підтримання життя людини. Кількість людей у світі, які перебувають у стані голоду, за оцінками ФАО, досягає близько 800 млн чоловік. Ще майже 1,0 млрд людей задовольняє лише базову потребу в їжі та знаходиться на межі голоду, тобто третина населення світу страждає від голоду. Понад 2 млрд населення планети перебуває в стані недоспоживання життєво важливих мікроелементів: йоду, заліза, вітаміну А тощо [10;11;12]. Тривале недоотримання цих та інших мікроелементів викликає серйозні захворювання та відчутно скорочує тривалість життя людини. Від нестачі харчового білку страждають понад 3 млрд людей, що має особливо небезпечні наслідки для дітей.

Країни та регіони світу відзначаються чіткою залежністю рівня та структури споживання харчових продуктів від ступеню розвитку економіки. Найбільша калорійність харчування характерна для розвинутих економік світу: США – 3770 ккал, Австрія – 3760 ккал, Бельгія – 3690 ккал, Італія – 3657 ккал, Франція – 3553 ккал тощо. В той же час бідні країни мають все більш зростаючий дефіцит продовольства, а споживання населенням цих країн харчових продуктів перебуває або на межі голоду, або за цією межею. Найбільш низька калорійність добового раціону зафіксована в Конго (1585 ккал), Бурунді (1680 ккал), Сомалі (1762 ккал) тощо. Соціальний норматив харчування населення України 2775 ккал на добу (Постановою Кабінету Міністрів від 14 квітня 2000 р. № 656 був скорочений до 2509 ккал, зокрема, для дітей – 2395 ккал, працюючих 2791, пенсіонерів – 2007 ккал.). Норматив ФАО – 3000 ккал на добу [12;13].

Проте проблема голоду у світі все більш загострюється не через вичерпання потенціалу світового виробництва харчових продуктів та продовольства, а через соціально-економічні фактори, насамперед, бідність переважної більшості країн третього світу, де відсутність капіталу для економічного розвитку прирікає величезні маси населення на голодне та напівголодне існування. В той же час, розвинуті економіки світу мають настільки ефективний продовольчий комплекс, що проводять політику навмисного скорочення виробництва харчових продуктів та продовольства для підтримання цін на високому рівні, недосяжному для малорозвинутих країн.

Співвідношення найвищої та найнижчої продуктивності праці у сфері виробництва продовольства є найбільш яскравою ілюстрацією витоків існуючої диференціації сучасних країн світу, а саме: продуктивність праці на одного зайнятого на підприємствах продовольчого комплексу в Ісландії в середньому за 2013-2015 рр. становила 32000 дол., той же показник в Бурунді становив 40 дол. В Україні рівень цього індикатора суттєво нижчий від розвинутих країн і, наприклад, становить лише 8,5% від рівня США, 8,0% від рівня Франції, 11,3% від рівня Німеччини [2;3;13]. Триваючі наслідки світової фінансової кризи мають безпосередній вплив на стан світового продовольчого ринку, значно знижуючи продовольчу безпеку багатьох країн. За таких умов зростання цін на харчові продукти стає домінуючою проблемою світового продовольчого ринку.

На ефективність функціонування національних продовольчих ринків значний вплив має просторова локалізація та розподіл світової торгівлі харчовими продуктами та продовольством. До світових макрорегіонів з надлишковими ресурсами продовольства та високим експортним потенціалом можна віднести Північну Америку, Західну Європу, Австралію, Нову Зеландію, а також країни Латинської Америки та Китай [13;14;15]. За оцінками ФАО, частка продовольчого експорту є значною в деяких країнах Південної Америки, яким традиційно притаманна продовольча спеціалізація (Парагвай – 89,3%, Аргентина – 51%, Бразилія – 28%), та розвинутих країнах (Нова Зеландія – 46,3 %, Греція – 20,4%). На долю США, які є найкрупнішим експортером харчових продуктів та продовольства, припадало у 2015 р. 9,6% світового експорту, причому структура американського експорту відрізняється високим ступенем диверсифікації [10]. Другу позицію 2015 року у світовому експорті харчових продуктів займає Голландія (7,0%), на третьому місці Німеччина (5,5%). В цілому характерною особливістю експортної динаміки розвинутих країн світу за останні 20 років (1995 – 2015 рр.) є структурно-динамічні зрушення за вектором скорочення їх частки в світовому продовольчому експорті. Натомість такі країни, як Китай (5,5%), Бразилія (4,3%), Мексика (2,0%), Туреччина (1,4%), з 1995 року невпинно збільшують свою частку у світовому експорті харчових продуктів та продовольства. РФ за цей же період також відчутно збільшила свою частку у світовому експорті з 0,2% у 1995 р. і до 1,2% (12,7 млрд дол.) у 2015 р. Щодо України, то її продовольчий експорт 2015 року становив 14,5 млрд дол. (1,3% світового продовольчого експорту).

Розвинуті країни використовують порівняльні конкурентні (природні, економічні) переваги інших країн, а також можливості міжнародної спеціалізації та кооперації. Так,

США водночас являє собою найкрупнішого імпортера (9,9% у 2015 р.) світу. Наступні позиції у світовому імпорті продовольства займають Німеччина (6,3%) та Японія (4,8%), яка має доволі обмежені земельні ресурси в розрахунку на душу населення та дефіцит продовольчих продуктів власного виробництва [14;15]. До речі, в цій країні продовольча безпека вважається найважливішою складовою економічної безпеки та обов'язково присутня в планах соціально-економічного розвитку. Підвищення продовольчої безпеки здійснюється шляхом зниження імпоротної залежності по товарам, по відношенню до яких це можливо.

Очевидно, що експорт продукції глибокої переробки є пріоритетним у порівнянні з експортом сировини, а імпорт переважно сировинних ресурсів, а не продуктів, що пройшли обробку, більш вигідний для будь-якої країни. В цьому контексті, спостерігається безпосередня залежність експорту та імпорту продукції високого ступеня обробки від рівня економічного розвитку країн світу. Найбільша частка продукції глибокої обробки в структурі продовольчого експорту притаманна для угруповання розвинутих країн (за виключенням США), зокрема: у Швейцарії ця частка становить 95%, Британії – 85%, Норвегії – 90%, що має бути гідним орієнтиром для України.

Висновки

Основними характеристиками та параметрами розвитку світового продовольчого ринку, що мають визначальний вплив на стан та стратегічний розвиток вітчизняної харчової промисловості, виступатимуть:

- зміна структури споживання та зростання вимог до якості харчових продуктів в розвинутих країнах, збільшення масштабів міжнародної торгівлі продуктами здорового харчування;

- зростаюча диференціація країн світу за рівнем попиту на продовольчі продукти: у розвинутих країнах попит на продовольство прогнозується стабільним, тоді як в країнах, що розвиваються та слаборозвинутих країнах прогнозується зростання попиту внаслідок росту чисельності населення;

- випереджаюче зростання міжнародної торгівлі переробленими та готовими до споживання харчовими продуктами у порівнянні із сировинними продуктами;

- закріплення статусу ряду країн Східної Азії та Східної Європи, що розвиваються, як нетто-імпортерів харчових продуктів, що означатиме подальше розширення ринків збуту країн-виробників продовольства;

- скорочення фінансування сільськогосподарського виробництва тощо.

Література

1. Пасхавер, Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. / Б.Й.Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 5-12.

2. Закревська, Л.М. Роль глобалізації у розв'язанні продовольчої проблеми.// Л.М.Закревська// Продовольчі ресурси: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. - № 3. – С.33 – 38.

3. Юзефович, А.Е. Продовольчі ресурси і соціальний прогрес. / А.Е. Юзефович// Продовольчі ресурси: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. - К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. - №3. – С. 27 – 33.

4. Народне господарство Української РСР у1990 р. – Статистичний щорічник // Міністерство статистики Української РСР. – К., 1991. – 496 с.

5. Народне господарство Української РСР у 1985 р. Статистичний щорічник. – К., 1986. – С. 285.

6. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 р. – Статистичний збірник // Державна служба статистики України. – К., 2016. – 444 с.

8. Зовнішня торгівля України товарами і послугами у 2015 р. – Статистичний збірник // Державна служба статистики України. – К., 2016. – 156 с.
9. Валовий внутрішній продукт за 2015 р. – Статистичний збірник // Державна служба статистики України. – К., 2016.
10. Looking ahead in world food and agriculture: perspectives to 2050/ Edited by P.Conforty. FAO 2011. – p. 560.
11. FAO Statistical Yearbook – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i4691e.pdf>.
12. The World Bank (2016), News of Ukraine’s economy, April 1st, 2016.
13. Statistical Abstract of the United States 2016. The National Data Book. Bernan.
14. UN statistics database on commodities trade (UN Comtrade, 2016) and the World Bank, World’s development indices, 2016.
15. IMF statistics database “Perspectives of the world economy”, April 2016.